

Szemantikai konstruálás a metaforikus kifejezésekben*

A tanulmány a metaforikus jelentés kialakulását vizsgálja egyes térbeliséghez kapcsolódó magyar kifejezések példáján. A metaforikus jelentésképzés vizsgálatának előfeltevése a fogalmi reprezentáció és a szemantikai struktúra megkülönböztetése, e megkülönböztetés konnekcionista megalapozása, a használatalapúság elvének elméleti kiterjesztése, továbbá a nyelvi szimbólumok kettős megalapozottságának tétele. A konstruálás kognitív nyelvtani leírását alkalmazva a metaforikus jelentés kialakulása felfogható a szemantikai séma intenzív rekonfigurálódásának folyamatként, amelyet az autonóm szerkezet kezdeményez a dependens szerkezetben. A javasolt modell alapján a térbeliséghez kapcsolódó metaforikus szerkezetek elemzésének tanulsága, hogy a metaforizálódás nem korlátozódik a hagyományosan céltartománynak tekintett fogalmi reprezentációra, hanem a tér fogalmi feldolgozására is hatással van.

Kulcsszavak: metafora, fogalmi reprezentáció, szemantikai struktúra, konnekcionizmus, sémarekonfiguráció, autonóm szerkezet, dependens szerkezet

1. Problémafelvetés

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a metaforikus jelentés kialakulását vizsgálja egyes térbeliséghez kapcsolódó magyar kifejezések példáján. A problematika ilyenén kijelölése két ponton részletezhető. Egyfelől a dinamikus jelentésképzés szerkezeti és műveleti aspektusa felől kívánom a metaforikus jelentés általános kérdéskörét újszerűen megközelíteni, másként szólva azt vizsgálom, miként konstruálódik meg a metaforikus jelentés a konkrét megnyilatkozásokban (l. Croft 1993: 336). Másfelől az ebből következő szemantikai leírás érvényességét vizsgálom olyan magyar metaforikus szerkezetekben, amelyekben a fogalmi metaforaelmélet alapján a fizikai tér, vagy annak valamely dimenziója jelenik meg forrástartományként.

A tanulmány célja tehát elméleti modellalkotás a metaforikus szemantikai konstruálásra, de egyben e modell gyakorlati alkalmazási lehetőségeinek feltérképezése is. Éppen ezért az általános elméleti és a partikuláris elemzési–alkalmazási problémákat egymással szoros összefüggésben kívánom tárgyalni, hiszen azok elkülönítése végső soron pusztán spekulációhoz, illetőleg dogmatikus leírásokhoz vezet. További előfeltevése e dolgozatnak, hogy a dinamikus jelentésképzés folyamatai lényegében azonos jellegűek a szó szerinti és a figuratív kifejezések esetében, következésképpen e két kategória elkülönítése sem indokolt (l. Evans 2009: 25). A metaforikus szemantikai konstruálás sajátossága nem a jelentésképző műveletek természetében, hanem intenzitásuk mértékében ragadható meg.

Mindez szorosan következik a használatalapúság elvéből (l. Kemmer–Barlow 2000, Langacker 2000), amelyet itt nem a nyelvi adatok gyűjtésére vonatkozó módszertani elvként, hanem a nyelvi szerkezetek létmódjáról megfogalmazott elméleti kiindulópontként értelmezek. Eszerint a nyelvre vonatkozó tudásunk szemantikus szerkezetek komplex készleteként fogható fel. A sémák a konkrét

---

* Köszönöm Pelyvás Péternek gondolatébresztő megjegyzéseit és tanulmánya kéziratának rendelkezésemre bocsátását, valamint Imrényi Andrásnak alapos és segítő javaslatait.

megnyilatkozások létrehozásának és feldolgozásának folyamatában sáncolódnak el, illetve konvencionalizálódnak, vagyis a nyelvi szerkezetek működtetésére vonatkozó ismereteink a nyelvhasználatból erednek. Ez az előfeltevés a metaforikus kifejezésekre is érvényes, hiszen azokat is szemantikai szerkezetekként dolgozzuk fel, a nyelvről való tudásunk alapján. Éppen e tudásunk sémákba rendeződése, valamint a sémák rugalmas megvalósítása teszi lehetővé az újszerű konstruálási módokat, tehát az újszerű metaforikus kifejezések létrehozását és feldolgozását is.

Ezen a ponton szükséges már előzetesen rámutatni arra, hogy a fentiek alapján a metaforát elsődlegesen nyelvi reprezentációként, azaz szemantikai szerkezetként kívánom tematizálni (szemben a metafora fogalmi elméletével, l. Lakoff 2006). Nem vitatom a metafora, sőt általában a jelentés fogalmi természetét, ám úgy vélem, hogy ezt a megállapítást a kognitív nyelvészet – központi jelentősége ellenére – napjainkig nem fejtette ki kellő részletességgel, s minden bizonnyal ennek a kifejtetlenségnek is köszönhető, hogy bár a metaforikus fogalmi reprezentációkra vonatkozóan számos kutatási eredmény látott napvilágot az utóbbi évtizedekben, a partikuláris metaforikus megnyilatkozások működtetéséről, létrehozásáról és feldolgozásáról ma sem áll rendelkezésünkre koherens modell.

Belátható, hogy egy ilyen modell körvonalazásához nélkülözhetetlen a jelentés enciklopédikus jellegének és fogalmi természetének következetes végiggondolása, valamint konnekcionista kiindulópontból történő értelmezése.¹ Ennek eredményeképpen megkülönböztethetővé válik fogalmi reprezentáció és szemantikai szerkezet, e megkülönböztetés pedig lehetőséget teremt a metaforikus jelentés kognitív szemantikai modellálására. Az itt körvonalazott, határozottan nyelvtudományi orientációjú kutatásban a metafora olyan szemantikai szerkezetként értelmeződik, amely a szemantikus szerkezetek átrendeződésével jön létre a dinamikus jelentésképzés folyamatában. Vagyis e leírásban a metafora mint konceptuális mintázat a jelentésképzésben lezajló séma-rekonfiguráció következtében alakul ki, illetve válik hozzáférhetővé.

A tanulmány tehát elsőként a fogalmi reprezentáció és a szemantikai szerkezet viszonyát részletezi (2.), a konnekcionista kutatások eredményei (2.1.), illetve a kognitív szemantika alapvető fogalmai felől (2.2.). Majd ezek alapján tér ki a szemantikai konstruálás folyamataira a kognitív nyelvten kiindulópontjából (3.). Ezt követően vizsgálja a jelentésképzést a térbeliséghez kapcsolódó metaforikus szerkezetek példáján (4.). A tanulmányt a következtetések összefoglalása zárja (5.).

2. Fogalmi reprezentáció és szemantikai struktúra – szerkezeti megközelítés

Tekintsük a következő elemi mondatot:

- (1) Péter a szobában van.

Ennek a komplex kompozitszerkezetként felfogható elemi mondatnak a szemantikai alapját az ígében profilált folyamat adja: két szemantikus figura temporális viszonya, amelyben az elsőd-

¹ Jóllehet a korpuszalapú kutatások nélkülözhetetlen belátásokhoz vezethetnek a metaforikus jelentés variabilitásának leírásában, érdemes tekintetbe vennünk, az empirikus adatok vizsgálata előfeltételezi a kutatás tárgyára vonatkozó elméleti előfeltevések érvényesítését. Azaz minden korpuszvizsgálat valamilyen elmélettel közelít az adatokhoz, s éppen az implicit elméleti kiindulópont reflektálatlansága hordozhat magában veszélyeket az empirikus kutatások terén (l. Barlow 2011: 5–6). Tanulmányomban elsődlegesen a metaforikus jelentés általános megragadására teszek kísérletet, vagyis azt az elméleti kiindulópontot kívánom kifejtetté tenni, amelyből egy korpuszalapú kutatás kibontakozhat. A metaforikus szemantikai konstruálás folyamatait a fentiekből következően konstruált példákon vizsgálom.

leges figura (trajektor), ebben az esetben prototipikusan humán létező a másodlagos figuraként (landmark) megjelenő tartályon belül lokalizálódik. Az ige trajektorát a *Péter* nominális, míg a landmarkját a *a szobában* határozóragos szerkezet (ez utóbbi maga is kompozitumszerkezet) dolgozza ki.

E rendkívül vázlatos kognitív nyelvtani elemzés már önmagában fontos problémát vet fel, ha a jelentés enciklopédikus jellege felől tekintünk rá. Amennyiben ugyanis a nyelvi jelentések a minket körülvevő világról való fogalmi tudásunkat teszik mások számára hozzáférhetővé, felmerül a kérdés, hogy például az igével szimbolizált folyamat résztvevőire vonatkozó tudásunkból mennyi, és milyen módon aktiválódik, válik hozzáférhetővé a jelentésképzés során. Ezen a ponton arra érdemes figyelni, hogy a szemantikai szerkezetek enciklopédikus fogalmi természetének tételezésével sem válaszolható meg a fenti kérdés általános érvennyel. A kérdés megválaszolatlansága ugyanakkor fogalom és jelentés azonosításához vezet, ami egyfelől a predispozíciós mentalizmus (a nyelvi jelenségek mentális determináltsága) elméleti problémáját veti fel (l. Sandra 1998: 363), másfelől nyilvánvalóvá teszi, hogy a fő kérdés nem az aktivált fogalmi tudás mennyiségére, hanem a fogalmi reprezentáció és a szemantikai szerkezet viszonyára irányul.

A metaforikus szemantikai szerkezetek működésének és működtetésének vizsgálatához tehát mindenekelőtt e viszonyt szükséges részletezni. Croft (1993: 336–345) alapján produktívnek tűnik e kapcsolatot az előtér–háttér elrendezés, illetőleg a profil–bázis viszony mentén modellálni (vö. Langacker 1987: 147–166, 183–189, Croft–Cruse 2004: 14–24): ebben a modellben a világról való fogalmi tudásunk összetett hálózatba szerveződik; e hálózat előtérében bontakoznak ki az egyéni begyakorlás és közösségi konvencionalizálódás révén hozzávetőlegesen stabil konfigurációk, amelyek közvetlenül szimbolizálódnak a nyelv konvencionális fonológiai szerkezetei által. Másként fogalmazva, a szemantikai struktúra a fogalmi tudás olyan szerveződése, amely e tudás bizonyos részéhez mint bázishoz viszonyítva válik profilá, méghozzá a nyelvhasználat folyamatában. Lényeges, hogy az így felvázolt reprezentációs rendszer nem taxonomikus hierarchia mentén szerveződik, hanem előtér–háttér elrendezésben, következésképpen sem az egyes fogalmi reprezentációk, sem a konceptuális reprezentációk és a szemantikai szerkezetek között nem derivatív a kapcsolat. Fontos továbbá, hogy a profil–bázis viszony interdependens jellegű, azaz az enciklopédikus tudáshálózat részei éppen a profilált konfiguráció működtetése során funkcionálnak bázisként, az elsáncolódó és konvencionalizálódó konfigurációk pedig csak a bázishoz mint fogalmi háttérhez képest profilálódhatnak.

Mielőtt tovább részletezném konceptuális reprezentáció és szemantikai szerkezet viszonyát, szükséges a terminológiai pontosítás. Langacker (2008: 30) ugyanis különbséget tesz fogalom és jelentés között, az utóbbit azonban azonosítja a konceptualizációval (a fogalmiasítás folyamatával), miközben nem tisztázza általános érvennyel fogalom és fogalmiasítás kapcsolatát. Croft (1993) a szemantikai struktúrára használja a fogalom terminust, a fogalmi struktúrára pedig a tartomány kifejezést, ugyanakkor mindkettőt szemantikainak tekinti. Evans (2009) a fogalmi reprezentációkra a kognitív modell, a szemantikai struktúrákra a lexikális konceptus kifejezést vezeti be. Saját kutatásom kiindulópontjának szintén egyik legfőbb jellemzője fogalmi és szemantikai szerkezet megkülönböztetése (de nem elkülönítése), így ezt a terminológia terén is érvényesítem, ám nem követem Evans gyakorlatát: magam a fogalmi/konceptuális reprezentáció és a szemantikai struktúra terminusokat használom. A metaforikus kifejezések esetén azonban – a fogalmi metaforaelméletnek megfelelően – a tartomány kifejezést is alkalmazom, a fogalmi reprezentáció megfelelőjeként.

Az előtér–háttér viszony tételezése, továbbá a szemantikai szerkezetre történő fókuszálás végső soron a kognitív nyelvészetben belüli perspektívváltással hozható metatudományos szinten összefüggésbe, az utóbbi években ugyanis határozottan megfogalmazódik egy olyan kuta-

tási orientáció, amely a nyelvi jelenségek konceptuális alapjainak vizsgálata (mint a háttérben zajló kogníció, *backstage cognition*, l. Fauconnier 1994: xvii–xlvii) helyett maguknak a nyelvi jelentésszerkezeteknek a részletes vizsgálatát kezdeményezi, azaz a figyelmet az előtérben zajló kognícióra (*frontstage cognition*) irányítja (l. Evans 2010: 603).

Ezek alapján Croftnál határozottabban érvel a jelentésrepresentációk megkülönböztetése mellett Evans (2009: xi–xii, 42–43), aki két különböző representációs rendszert tételez: a gazdag jelentésrepresentációként hozzáférhető konceptuális struktúrát, valamint a sematikus jelentésnek tekinthető szemantikai struktúrát. Evans elméleti kiindulópontja igen termékeny különbségtételen alapul: a fogalmi rendszer gazdag, részletezett, de nem érhető el közvetlenül a társas nyelvi tevékenységben, míg a nyelvi rendszer sematikus, ám ez teszi lehetővé a hozzáférést a konceptuális representációkhoz. A jelentésképzés pedig e két representációs rendszer folytonos összjátékából következik:

„[A] nyelvi rendszer részben a konceptuális rendszerben meglévő representációk hatékonyabb működtetésének lehetővé tétele révén formálódik ki. Vagyis a nyelvi representációk arra specializálódtak, hogy »állványzatot« nyújtsanak a fogalmi representációk strukturálásához, megkönnyítve ezzel használatukat a kommunikációban” (Evans 2009: 43).²

Lényeges azonban, hogy Evans modelljében a konceptuális struktúra mind természetét, mind pedig funkcióját tekintve elkülönül a szemantikai struktúrától: az előbbi perceptuális és szubjektív állapotok (szenzomotoros percepció, propriocepció, introspektív állapotok) feldolgozásából, illetőleg azok szimulációjából előálló representáció, ezzel szemben az utóbbi olyan konceptuális representáció, amely az enciklopédikus tudás nyelvi kódolására és kifejezésére jött létre. Evans tehát a két rendszer funkcionális és létmódbeli elkülönülését hangsúlyozza. Ezáltal olyan radikális megközelítést körvonalaz, amely kivonja a fogalmi tudást a nyelvi rendszerből (Taylor 2010: 507). A fogalmi tudás konnekcionista megközelítése azonban nem támasztja alá a nyelvi és a fogalmi rendszer merev elválasztását.

2.1. Fogalom és jelentés hálózati modellje

Ezen a ponton röviden bár, de feltétlenül ki kell térni a világról való fogalmi tudásunk szerveződésének konnekcionista modellálási lehetőségére. Ez ugyanis nemcsak motiválttá teheti fogalmi representáció és szemantikai szerkezet megkülönböztetését, hanem e különbségtétel finomítására is lehetőséget ad. Nem kívánom körültekintően részletezni a konstruálás pszicho- és neurolingvisztikai alapjait, hiszen az ilyen irányú saját kutatások hiánya, továbbá a dolgozat szűkös keretei ezt amúgy sem tennék lehetővé. Mindazonáltal úgy vélem, e rövid kitérő is segíthet az itt javasolt metaforalmélet árnyaltabb kifejtésében.

Jóllehet a konnekcionizmus neuropszichológiai elmélete a nyelvészeti modellalkotás számos részterületén termékenyen alkalmazható (l. általánosan Weijters–Bosch 2009, Baars–Gage 2010: 83–88, Gósy 2005: 20), magam a metaforikus szemantikai konstruálás leírásában csak átfogó elméleti kiindulópontként érvényesítem. Sem a konnekcionista modellek formális tömörségére, sem lezártágukra és a működőképességükkel szemben támasztott prediktabilitási feltételek teljesítésére nem törekszem, nem kívánok matematikai jellegű hálózati modellt adni fogalom

² „[T]he linguistic system is evolved, in part, by facilitating more effective control of the extant representations in the conceptual system. That is, linguistic representations are specialized for providing a »scaffolding« to structure conceptual representations, thereby facilitating thier use in communication” (Evans 2009: 43).

és jelentés kapcsolatára. Továbbá nem célom a fogalmi tudás hálózati modelljének neurológiai alapjainak reflexív kifejtése. Egyfajta absztrakt konnekcionizmust tekintek alkalmas kiindulópontnak, amely ugyan nem vizsgálja a tényleges neurális hálózatok fiziológiai működését, ám elfogadja azt az előfeltevést, hogy amennyiben a kognitív folyamatok tudás alapúak, akkor e tudást egy kognitív neurális hálózatban elsődlegesen az egységek közötti összekapcsolódási mintázatok hordozzák (l. Houghton 2005: 17), vagyis fogalmi tudásunk eredményesen modellálható hálózatként.³

Mint minden hálózatban, ez esetben is két fő komponenssel kell számolnunk: a hálózat egységeivel,⁴ valamint a köztük kialakuló kapcsolatokkal, pontosabban a kapcsolati mintázatokkal. Az egységek kapcsán két alternatíva merül fel (l. Rumelhart 1998: 213, Houghton 2005: 15–16): a hálózat csomópontjai maguk a fogalmak (lokális reprezentációs mód), vagy pedig az egyes fogalmak mint kognitív reprezentációk több elemi egység hálózataként értelmezhetők (osztott reprezentációs mód).⁵ Másként fogalmazva: lokális reprezentáció esetén egy kognitív reprezentációnak egy tárolási–feldolgozási egység felel meg a hálózatban, míg osztott reprezentációnál ilyen egységet nem tételezhetünk, a kognitív reprezentáció a feldolgozási egységek aktivációs mintázata, topológiája (l. McClelland–Rumelhart–Hinton 2002: 80–81). Ez utóbbi megközelítés vált a konnekcionista modellek legfőbb jellemzőjévé, ám nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a kogníció felől tekintve mindkét reprezentációs módnak van relevanciája, hiszen egyfelől a minket körülvevő világ elkülönülő entitásokból áll, másfelől ezek az entítások jellemzőik alapján összehasonlíthatók (Houghton 2005: 16). Vagyis rendre az adott kognitív folyamat perspektívája határozza meg, hogy melyik reprezentációs mód produktívabb a feldolgozás során (Hanson–Hanson 2005: 126). Például a *két – hét* szópár esetében a feldolgozás szintje határozza meg a reprezentációs módot: a fonológiai szerkezet feldolgozásakor az osztott reprezentációs mód mentén történő feldolgozás teszi felismerhetővé a szerkezeti analógiát, ám szimbolikus egységként (lexikális elemként) történő feldolgozáskor a lokális reprezentációs mód hatékony.

A fogalmi tudás szerveződésének leírásakor a párhuzamos megosztott feldolgozás (parallel distributed processing, PDP, l. McClelland–Rumelhart–Hinton 2002) modellje alapján célszerű eredendően osztott reprezentációs módot tételezni, amelyben a hálózat alapszintű egységei olyan elemi konceptuális egységek (konceptuális primitívumok, l. McClelland–Rumelhart–Hinton 2002: 81), amelyek önmagukban nem hordoznak partikuláris jelentést. Más megfogalmazásban ezek mikrotulajdonságok (microfeatures, l. Rumelhart 1998: 213), amelyek a környezet entitásait, illetve az entítások közötti viszonyokat jellemzik az egyes megismerési tartományokban. Vagyis a minket körülvevő világ fizikai–fiziológiai megismerése során a konceptuális alapegységek, tulajdonságok mentális hálózatában aktivációs mintázatok alakulnak ki. Ezek az aktivációs mintázatok a fogalmi reprezentációk. Például a különböző

³ Ebben a megközelítésben a struktúrák nem eleve adottak, hanem a megismerő folyamatok során szerveződnek hálózatba, így az absztrakt konnekcionista kiindulópont könnyen összehangolható mind a kognitív nyelvészettel (amely szerint a nyelvről való tudásunk a megismerés átfogó folyamatában formálódik), mind pedig a használatalapúság elméletével (amely szerint a rendszerszerű szerkezeti tudás a gyakorlati alkalmazásból ered), megvalósítva a nyelv holisztikus megközelítését (l. Bybee 2003: 3).

⁴ Fontos megjegyezni, hogy az *egység* terminus itt nem a kognitív nyelvtan *unit* terminusa értelmében szerepel; a konnekcionista modellekben a hálózatok csomópontjai (node) többé-kevésbé körülhatárolt mentális entítások, így a hálózat egységeinek tekinthetők (l. Rumelhart 1998: 211).

⁵ A lokális és osztott reprezentáció közötti különbség eredendően neurológiai természetű: a fő kérdés, hogy az információt specifikus neuronokban tárolja-e az agy, vagy neuronok hálózati struktúrájában (l. Hanson–Hanson 2005: 121–126). Mivel e dolgozatban a fogalmi tudás hálózati modelljét kívánom vázolni, s nem neurológiai organizációját, a két reprezentációs módot kognitív funkciókként értelmezem, nem pedig neurológiai szerveződéseként (vö. Houghton 2005: 8–9).

székekről szerzett tapasztalatokat a konceptuális alapegységek segítségével dolgozzuk fel, s alakítjuk ki a SZÉK fogalmának osztott reprezentációját, azaz a SZÉK fogalmához rendelt aktivációs mintázatot.⁶ A tulajdonságalapú, osztott reprezentáció a folyamatok feldolgozásánál is valószínűsíthető. Ezek a feldolgozási folyamatok ugyanis a kutatások szerint perceptuális ciklusokra épülnek, amelyek segítségével a cselekményfolyamokat individuális események sorozataként, diszkrét egységekre bontva reprezentáljuk (l. Hanson–Hanson 130–136). Gondoljunk például az események narratív reprezentálására, vagy a forgatókönyv-modellekre (l. Croft–Cruse 2004: 17). Mindez arra enged következtetni, hogy az entitások és a folyamatok fogalmi reprezentálása alapján véve hasonló jellegű, s a különbségek inkább e reprezentációk feldolgozásában és működtetésében tételezhetők.

Érdemes ugyanakkor arra is figyelni, hogy a SZÉK fogalom fenti vázlatos leírása megfeleltethető a *szék* főnév sematikus jelentésszerkezetének is a kognitív nyelvten kiindulópontjából. Ez a megfeleltetés konnekcionista kiindulópontból azzal magyarázható, hogy mind a fogalmi reprezentáció, mind a szemantikai szerkezet leírható úgynevezett Kohonen-hálóként, önszerveződő tulajdonságtérképként (self-organizing feature map, SOFM, l. Weijters–Bosch 2009: 130–131, Baars–Gage 2010: 84–85, a neurális fiziológiai alapokról l. Houghton 2005): olyan topológiai mintázatként, amely a megismerő folyamatok során, a tapasztalatok feldolgozásával, nem irányított (azaz emergens) módon alakul ki a hálózat elemeinek összekapcsolódásával és egymás mellé rendeződésével. Ebben a modellben tehát fogalmi reprezentáció és szemantikai szerkezet egyazon általános szerveződési elvvel leírható konceptuális struktúrák, melyek azonban különbözőképpen reprezentálódnak. A fogalmi reprezentáció voltaképpen a konceptuális alapegységek nyitott, bővíthető aktivációs hálózata, míg a szemantikai struktúra az e hálózat előterében profilálódó, körülhatárolt, sematikus szerkezet. Ily módon a fogalmi reprezentáció alapvetően osztott módon reprezentálódik: a konceptuális alapegységek nyitott készlete egy elsáncolódó együttes aktivációs mintázatként válik hozzáférhetővé. Ezzel szemben a szemantikai struktúrát a lokális reprezentációs mód, azaz körülhatároltság, egészlegesség és belső szervezettség (konvencionális figyelemirányulási szerkezet), vagyis viszonylagos stabilitás jellemzi. Mindenekelőtt ez az eltérő reprezentációs mód motiválja fogalmi reprezentáció és szemantikai szerkezet megkülönböztetését, tehát egy olyan elméleti perspektívát, amelyből nem egyazon jelenség két aspektusáról, hanem két különböző jelenségről beszélhetünk.

Az önszerveződő hálózati mintázatok modelljét az utóbbi években több nyelvi jelenség magyarázatában is sikerrel alkalmazták (noha rendszerint formális elméleti kiindulópontból, l. Princípe–Miikkulainen 2009). MacWhinney (2001: 455–457) például a lexikális elemek emergenciáját írja le önszerveződő struktúrák kialakulásaként. Modelljében a kiindulópont a tulajdonságok (a konceptuális tér alapegységeinek) hálózati rendszere, amely kezdetben csak néhány,

⁶ Lényeges, hogy a fogalmi reprezentáció ebben a PDP-modellben az összekapcsolódó konceptuális alapegységek együttes aktivációjának mintázata, így egy fogalom elsajátítása, feldolgozása voltaképpen az aktivációs mintázat ismételt kialakítása, illetve bővítése. Az asszociatív fogalmi gondolkodásra irányuló kutatások (l. McClelland–Rumelhart–Hinton 2002: 81–87) azt mutatják, hogy az elme képes az aktivációs mintázatok kapcsolatba hozni egymással anélkül, hogy az egyes mintázatokot átfogóan, egészként reprezentáló struktúrákat alkalmazna. Mindez arra enged következtetni, hogy létezhet nyelvtől független fogalmi (azaz osztott reprezentációkat aktiváló) gondolkodás. Ez azonban nem tehető interszubjektív módon hozzáférhetővé. Ahhoz ugyanis, hogy egy entitást a közös figyelem középpontjába helyezünk (megvalósítva az interszubjektív referencia aktusát), körülhatárolt (azaz lokális) reprezentációk szükségesek, amelyek a nyelvi megformálás, a szemantikai állványzatok kiépítése révén alakulnak ki. Ebben a megközelítésben a nyelv nem pusztán a gondolatok közlésére szolgáló kód, hanem a gondolatok megformálásának lényegi dimenziója, összefüggésben a fogalmi rendszer diszkurzív megalapozottságának tételével, valamint a használatalapúság elvének kiterjesztésével (l. részletesebben a 2.2. alfejezetet).

nagyon általános fogalmi reprezentációs mintázatba, illetve szemantikai struktúrába szerveződik. Majd a világról szerzett tapasztalatok feldolgozása (azaz a kategorizáció összetettebbé válása) következtében a fogalmi reprezentációk topológiája egyre összetettebbé válik, a lexikális elemek pedig egyre kisebb hálózati mintázatra terjednek ki. Az általa javasolt magyarázat legfőbb tanulsága, hogy a lexikális elem kialakulása (azaz egy szemantikai szerkezet stabilizálódása) szükségképpen a nyitott fogalmi hálózat körülhatárolódásával jár, hiszen a jelentésképzés során nem aktiválható minden alkalommal a fogalmi reprezentáció teljes hálózata.

A szemantikai szerkezet tehát olyan lokális reprezentáció, amelyben a fogalmi hálózat topológiájának egy körülhatárolt, szűkebb tartománya szerveződik emergens struktúrába. Az így felfogott szemantikai szerkezet egyfelől könnyen feldolgozható, strukturált konceptuális tömbje a fogalmi reprezentációnak, másfelől egységként működtethető a nyelvi szimbolizáció folyamatában. A *szék* fogalmi reprezentációja például rendkívüli összetettséget mutat; többszintű hálózatként írható le, amelyben egyrészt a konceptuális alapegységek az egyes megismerési dimenziókban (forma, anyag, szín, funkció és így tovább) jellemzik az entitást prototipikus, illetve specifikus értékekkel, előtér–háttér elrendezésben. Másrészt az így szerveződő komplex aktivációs mintázat más fogalmi reprezentációkhoz (más aktivációs mintázatokhoz) kapcsolódhat asszociációk révén. Nyitott kérdés, hogy ez a bonyolult fogalmi reprezentációs struktúra milyen mértékben aktiválódik a *szék* nominális feldolgozása, azaz a jelentésképzés folyamatában, ám a teljes aktiváció feltehetően kivételes eset. A *szék* főnév szemantikai szerkezete révén ugyanakkor olyan körülhatároltságban férhet hozzá a nyelvhasználó a fogalmi reprezentációhoz, amely kezelhető a jelentésképzés során. Továbbá a szemantikai szerkezet az egyéni konceptuális reprezentációk variabilitása mellett azok összehangolására is lehetőséget ad, hiszen a fogalmi tudás aktiválásának konvencionális módját biztosítja.

Mindezek alapján a fogalmi reprezentáció és a szemantikai struktúra önszerveződő, tehát emergens jellegű fogalmi mintázatnak tekinthetők. Az absztrakció, a sematizáció és a kategorizáció folyamatai során szerveződnek a fogalmi alapegységek emergens aktivációs mintázatokba. E tekintetben fogalmi reprezentáció és szemantikai struktúra homológ természetű jelenségek, elválasztásuk, miként Evans (2009) javasolja, nem indokolt. Következésképpen az itt bemutatott elméleti kiindulópont nem tekinthető sem modulárisnak, sem a kétszintű szemantikával rokon elméletnek, hiszen a fogalmi reprezentációkat és a szemantikai szerkezeteket nem szervezi autonóm, saját törvényszerűségekkel jellemezhető részrendszerbe (l. Kertész 2000), hanem egyazon hálózaton belül kibontakozó, következképpen azonos természetű, de különböző funkciójú (hiszen különböző reprezentációs módú) struktúráknak tekinti.⁷

Míg ugyanis a fogalmi reprezentációk a világról szerzett tapasztalatok rendszerszerű tárolásában és alakításában funkcionálnak, addig a szemantikai szerkezetek a fogalmi reprezentációk hozzáférhetővé tételét teszik lehetővé. Ezáltal a szemantikai szerkezetek – Evans megfogalmazásával élve – „állványzatot nyújtanak” a fogalmi reprezentációk hatékony működtetéséhez, interszubjektív alakításához.

⁷ Megjegyzendő (Geeraerts 2010: 124–144 alapján), hogy a neostrukturalista szemantikai elméletek, például Wierzbicka elmélete a természetes szemantikai metanyelvről (l. Wierzbicka 1972, 1985, 1996), Jackendoff konceptuális szemantikájáról (l. Jackendoff 1983, 1990), a kétszintű szemantika (l. Bierwisch–Lang 1989, Lang 1991) a nyelvi referencia (a világ és az azt leíró nyelv közötti viszony) problematikájára adott válaszul elutasítják a jelentés enciklopédikus jellegét, és elkülönítik egymástól a nyelvről, illetve a világról való tudást, a jelentést pedig primitív jelentéskomponensek készletére redukálva formalizálják (ezért tekinthetők dekompozíciós megközelítéseknek). Mivel fogalmi reprezentáció és szemantikai struktúra általam javasolt megkülönböztetése a jelentés enciklopédikus természetének tételéből indul ki, az itt körvonalazott modell nemcsak a jelentés lírásának módjában, hanem már a nyelvelméleti háttérfeltevések tekintetében sem rokonítható Bierwisch és Lang szemantikai elméletével.

2.2. Fogalmi reprezentáció és szemantikai szerkezet viszonya

Az itt vázolt elméleti modell legfontosabb megállapítása, hogy a fogalmi reprezentáció és a szemantikai struktúra megkülönböztetése nem ontológiai különbözőségükön, hanem eltérő kognitív státusukon alapul. E tekintetben nem értek egyet Evans azon megállapításával, hogy a kétfajta reprezentációs rendszer disztinkt jellegű; úgy vélem, produktívabb olyan modell kidolgozása, amely egyaránt számol a reprezentációtípusok ontológiai egyneműségével és funkcionális különbözőségével. Konnekcionista kiindulópontból sikerrel érvelhetünk ennek az árnyalt különbözőségételnek a pszichológiai relevanciája mellett. A továbbiakban konceptuális reprezentáció és szemantikai struktúra összetett viszonyát nem a fogalmi rendszer, hanem a nyelv felől vizsgálom.

A funkcionális nyelvelmélet kiindulópontjából a jelentés fogalmi természetű. Következésképpen a szemantikai szerkezetek is konceptuális jellegűek, vagyis az általam megkülönböztetett reprezentációk egymáshoz viszonyított elrendeződése olyan térben modellálható, amely homológ létmódú elemekből áll. Fogalmi reprezentáció és szemantikai struktúra ontológiailag egyneműek, kognitív státusukat tekintve azonban egyértelműen megkülönböztethetők. Míg a fogalmi reprezentáció a világról való enciklopédikus tudás hálózati mintázata, amely rendkívül rugalmasan mozgatható, aktiválható, s hozható összefüggésbe a hálózat más részeivel (más aktivációs mintázatokkal), addig a szemantikai struktúra hozzávetőlegesen stabil szerveződés, amely a fogalmi reprezentáció bizonyos részét profilként strukturálva, egy fonológiai szerkezettel szimbolikus viszonyban állva teszi hozzáférhetővé a nyelvi tevékenység során. A fogalmi alapegységek (mikrotulajdonságok) hálózata, amelyben az aktivációs mintázatok osztott reprezentációkként kibontakoznak, tulajdonképpen maga a szemantikai tér, ahogyan azt Langacker (1987: 76) meghatározza: „a konceptuális potenciál sokoldalú mezeje, amelyen belül gondolat és konceptualizáció kibontakozik”.⁸ A szemantikai struktúra pedig ebben a térben létrejövő konfigurációként jellemezhető, vagyis az aktivációs mintázat egy körülhatárolt részét strukturált egészként előtérbe helyező lokális reprezentációként. Ebből következik eltérő kognitív státusuk, illetőleg funkciójuk a konceptualizáció folyamatában: a fogalmi reprezentáció potencialitás, amely bázisként funkcionál stabilabb, ugyanakkor specifikusabb, nyelviileg szimbolizálható profilok kialakulásához.⁹

Kíváltként fontos hangsúlyozni, hogy az így modellálható rendszer elemei, valamint a köztük lévő viszonyok rugalmasak, rendkívüli variabilitásban alakíthatók, hiszen egy fogalmi reprezentáció szolgálhat bázisként valamely jelentésszerkezet profilálásához, ugyanakkor maga is válhat profillá más konceptuális struktúrák előterében. A szemantikai térben az eltérő kognitív státusú szerkezetek a centrum–periféria elv mentén rendezhetők el. A leginkább begyakorolt és konvencionális szemantikai konfigurációk a tér középső tartományában helyezkednek el. Úgy is fogalmazhatunk – hivatkozva a szemantikai tér konnekcionista modelljére –, hogy a tér középső tartományában a fogalmi aktivációs mintázatok erőteljesen lokalizálódnak, azaz egységes, diszkrét de összekapcsolódó reprezentációkként is hozzáférhetőek. A periféria felé

⁸ „[T]he multifaceted field of conceptual potential within which thought and conceptualization unfold” (Langacker 1987: 76).

⁹ Ezek alapján a fogalmi reprezentáció voltaképpen megfeleltethető a jelentés fogalmi szubsztrátumának, ahogyan azt Langacker (2008: 463) meghatározza. A kognitív nyelvten ugyanakkor nem részletezi a jelentés fogalmi természetét, így Langacker sem a fogalmi szubsztrátum szerveződését, sem e szubsztrátum és a nyelvi szimbólum jelentésének viszonyát nem fejti ki kellő részletességgel. Továbbá a szubsztrátum terminus a fogalmi és a nyelvi-szemantikai szerkezetek hierarchikus egymásra épülését implicálja, míg magam ezek előtér–háttér elrendeződésére, interdependens viszonyukra kívánom ráirányítani a figyelmet. Így a fogalmi szubsztrátum kifejezést nem alkalmazom.

haladva a szemantikai szerkezetek egyre kevésbé körülhatárolt struktúrái kapcsolódnak a hálózathoz, a tér perifériáján pedig olyan fogalmi reprezentációk tételezhetők, amelyek egyáltalán nem szerveződnek szemantikai konfigurációkba (ilyenek lehetnek például egyes érzelmek, a fizikai tér elemi észlelési reprezentációi), lévén nem tesszük azokat közvetlenül nyelvileg hozzáférhetővé. A tér centrális és perifériális tartományai között azonban semmiképpen sem vonható éles határ.

Az eddigiek szemléltetésére térjünk vissza az (1) példához. A szobáról mint emberi lakóhelyiségről meglehetősen gazdag enciklopédikus tudással rendelkezünk, amely fogalmi reprezentációk többszörös aktivációs hálózatába szerveződve képezi részét a szemantikai térnek. Ebbe tartozhat a SZOBA konceptus maga, a SZOBA fogalmát különböző kognitív dimenziókban jellemző, részletező és specifikáló további fogalmi reprezentációk, mint például a kanonikus méret, az alak, a berendezési tárgyak (AJTÓ, ABLAK, BÚTOR), a kanonikus funkció (ALVÁS, MUNKA, EVÉS, SZÓRAKOZÁS), továbbá a háttérként szolgáló HÁZ, LAKÁS, LAKÓHELY, ÉPÜLET, FIZIKAI ZÁRT TÉR fogalmak bázisként funkcionáló mátrixrendszerben. A kognitív nyelvtan szerint ez az összetett fogalmi szerveződés egyben a *szoba* főnév jelentésszerkezete (Langacker 2008: 47–50), vagyis amikor a *szoba* főnév jelentését megértjük, elméletileg a teljes fogalmi hálózat aktiválhatóvá válik. Könnyen belátható, hogy ebből a leírásból a jelentés parttalansága következne.¹⁰ Langacker (1987: 163) úgy fogalmaz, hogy a nyelv szimbolikus egységei által jelölt entitások voltaképpen a fogalmi hálózathoz való hozzáférési pontok. Ezt továbbgondolva, jóllehet a teljes hálózat hozzáférhető konceptuális potenciálként a jelentésképzés során, a nyelvi szimbólumok által profilált entitások mint szemantikai szerkezetek olyan konfigurációk, amelyek csak a hálózatba történő belépést (Croft 1993: 337) teszik lehetővé („állványzatként” funkcionálva), de nem foglalják magukban az egész hálózatot. Ezen a ponton válik ismételten megkülönböztethetővé fogalmi reprezentáció és szemantikai struktúra, ezúttal kognitív szemantikai kiindulópontból: míg az előbbi a hálózati jellegű, előtér–háttér viszonyokba rendeződő szemantikai tér egy (nem lehatárolt) részének aktiválásaként gondolható el, addig az utóbbi az aktivált fogalmi potenciál előterében szerveződő struktúra, amely közvetlenül szimbolizálható nyelvileg. A fogalmi reprezentáció tehát az enciklopédikus tudás (önszerveződő) tömbjeként felfogható bázis, amelyhez képest a tudás egy része nyelvileg profilálódik, és az aktuális megnyilatkozásban jelentésként előáll. Az (1) példa esetében a *szobában* szerkezet jelentésének megképzésekor a FIZIKAI ZÁRT TÉR, illetve a méret (a trajektorhoz viszonyítva) és a kanonikus funkció profilálódik szemantikai szerkezetként.

Belátható, hogy a jelentés szerkezetként a konceptuális potenciál előtérbe helyezett, profilált része, műveletként pedig maga az előtérbe helyezés, illetőleg a szerkezetbe, konfigurációba rendezés aktusa (l. Sinha 1999: 228–230). Az így felfogott szemantikai szerkezet a sematikuság dimenziójában is jellemezhető, hiszen a szemantikai struktúra önmagában nem egyenértékű magával az aktuális jelentéssel (l. Evans 2009: 23). A sematikus jelentésszerkezet (séma) a nyelvi szimbólumok interszubjektív értelmezésének folyamatában (azaz a dinamikus jelentésképzésben) voltaképpen közvetítő struktúra a konceptuális potenciál és az aktuális, megvalósult jelentésszerkezet (instanciáció) között; a szemantikai tér felől tekintve az összetett fogalmi reprezentáció konfigurálásának és előtérbe helyezésének begyakorolt és konvencionális, ugyanakkor alulspecifikált módja, a megnyilatkozás felől tekintve pedig olyan szerkezet, amely a dinamikus jelentésképzés során a kidolgozás, specifikáció alapjaként

¹⁰ A jelentés és a világról való tudás azonosítása ugyanis végső soron az úgynevezett holista apóriához vezet, amely szerint a nyelvi jelentés holisztikus elmélete csak a nyelvhasználó világról való tudásának teljes leírásával dolgozható ki, ez pedig megvalósíthatatlan tudományos vállalkozás lenne (l. Kertész 2000).

jelenik meg. A jelentésképzés folyamata tehát értelmezhető többszörös előtérbe helyezések, konceptuális profilszerkezetek kialakításaként, amelynek során az aktivált fogalmi reprezentáció aktuális jelentésszerkezetként válik hozzáférhetővé. A sematikus jelentésszerkezetek (amelyek voltaképpen a szemantikai tér lokálisan reprezentálódó emergens konfigurációi) kiemelkedő jelentőséggel bírnak ebben a folyamatban: a sémák révén a hétköznapi nyelvhasználatban csekély mentális erőfeszítéssel léphetünk be az enciklopédikus tudáshálózatba, s tehetjük azt a nyelvi szimbolizáción keresztül interszubjektívvé, miközben a szemantikai konstruálás folyamatában a sémák is változtathatók, így a konceptuális potenciál is megmozgatható.

A szemantikai tér komplexitása elsősorban éppen abból fakad, hogy a centrum–periféria elrendezés nem állandó, hanem rugalmasan alakítható: az enciklopédikus jellegű fogalmi hálózathoz nemcsak a konvencionális pontokon, a konvencionális szemantikai szerkezeteken keresztül férhetünk hozzá, továbbá a szemantikai szerkezet mint profil háttérében aktivált konvencionális és begyakorolt fogalmi reprezentációmátrixban új, nem konvencionális reprezentációk is megjelenhetnek. E rugalmasság mellett fontos továbbá annak a belátása, hogy a szemantikai tér fogalmi reprezentációit a kettős megalapozottság (dual grounding) jellemzi (l. Sinha 1999: 240–241): egyfelől a testben létezés alapvető tapasztalatainak feldolgozása (embodied grounding), másfelől azonban a konkrét megnyilatkozások létrehozása és megértése, vagyis az interszubjektív jelentésképzés (discursive grounding) eredményeként emergálnak fogalmi reprezentációink, valamint a köztük lévő viszonyok.

Ezen a ponton célszerű a fogalmi tudás hálózati modelljét összehangolni az előtér–háttér elrendezéssel. A fogalmi reprezentációk mint bázisok ugyanis a hálózat nyitott aktivációs mintázataiként, azaz osztott reprezentációkként aktiválódnak, a sematikus szemantikai szerkezetek pedig ezeknek az aktivációs mintázatoknak a körülhatárolódásával, lokalizálódásával emergálnak a szemantikai térben profilokként. Vagyis miközben a fogalmi reprezentációk motiválják a szemantikai szerkezetek kialakítását és feldolgozását, a szemantikai szerkezetek állványzatként működnek közre a fogalmi reprezentációk összehangolásában. Következésképpen az interszubjektív jelentésképzés, során fogalmi reprezentáció és szemantikai struktúra kölcsönösen hatnak egymásra. Mindez azért is lehetséges, mert e két reprezentációtípus nem alkot elkülönülő rendszert, hanem egyazon hálózat eltérő típusú mintázatai.

Az interszubjektív jelentésképzés folyamatában a szemantikai szerkezetek feldolgozása tehát nemcsak a fogalmi reprezentáció mintázatának aktiválását, hanem formálását is kezdeményezi. Ez pedig nem más, mint a használatalapúság elvének kiterjesztése: lévén a nyelvi jelentés enciklopédikus jellegű, nemcsak a nyelvről való tudásunk származik a nyelvi szerkezetek használatából, hanem a világról való tudásunk is részben a nyelvi tevékenységből, közelebből az interszubjektív jelentésképzésből ered.

Mindezt a metaforára vonatkoztatva megállapíthatjuk, hogy a kognitív metaforaelmélet központi fogalma, a konceptuális metafora ebben a megközelítésben nem más, mint fogalmi reprezentációk összekapcsolódása (tulajdonképpen együttes aktivációja) a szemantikai tér hálózatában (vö. Croft 1993: 346: „a két bázis tartomány kiegyenlítődik”). E magyarázat egyik előnye, hogy megkerüli a mentális reprezentáció (nyelvtudományi eszközökkel feloldhatatlan) problematikáját: a fogalmi reprezentációk összekapcsolódása ugyanis újszerű metafora esetén feltehetően nagyon rugalmas, átmeneti, azaz fogalmi integrációként modellálható, majd az összekapcsolás gyakoriságának emelkedésével stabil mintázattá szerveződik, tehát fogalmi metaforaként funkcionál. Ez a leírás a fogalmi integrációt és a fogalmi metaforát nem egymással versengő, hanem komplementer jelenségeknek, a metaforizációs folyamat egymást kiegészítő fázisainak tekinti (l. Pelyvás 2002: 10–11).

A fogalmi metafora fenti újraértelmezésének másik előnye, hogy összehangolható a használatalapúság elvének kiterjesztésével, valamint a kettős megalapozottság elméletével: a fogalmi reprezentációk összekapcsolása motivált lehet mind a világ fizikai megtapasztalása, mind pedig a világról való tudásnak a nyelvi tevékenységen keresztül történő interszubjektív megosztása felől. Úgy is fogalmazhatunk, hogy valóban metaforikusan gondolkodunk a minket körülvevő világról, ám ez jelentős részt abból következik, hogy metaforikusan is beszélünk róla.

Az itt vázolt modellben a fogalmi metafora az újraértelmezés után sem veszti el jelentőségét, hiszen bázisként funkcionál a metaforikus szemantikai szerkezet profilálásához, a metaforikus jelentésképzés aktusához. Ugyanakkor nem egyik vagy másik fogalmi reprezentáció (tartomány) viszonya kerül a kutatás előterébe, hanem azok a szemantikai szerkezetek, amelyek a metaforizálódó szemantikai térhez történő hozzáférést kezdeményezik. Mindez pedig nem pusztán a metaforára irányuló kutatási tárgy újszerű körülhatárolása (vö. Steen 2008), hanem a metaforikus jelentés problematikájának megfogalmazása is. Amennyiben ugyanis a fogalmi metaforát nem tekintjük elsődlegesnek a metaforikus jelentés magyarázatában (részben a használatalapúság, részben a kettős megalapozottság elmélete felől), a metaforikus jelentés nem pusztán a fogalmi metafora nyelvi realizációjaként fogható fel, hanem olyan szemantikai szerkezetként, amely kezdeményezi, illetőleg specifikálja, részletezi a fogalmi reprezentációk metaforikus összekapcsolódását. Éppen ezért a metaforikus szemantikai konstruálás leírásában a fogalmi reprezentációk és a megvalósult szemantikai szerkezetek kétirányú kapcsolatát kell tekintetbe venni, a sematikus szemantikai szerkezetek funkcionálásán keresztül.

3. A szemantikai konstruálás műveletei

Amint látszik, az általam javasolt leíró modellben a sematikus szemantikai struktúra áll a jelentés kialakításának középpontjában, e struktúra ugyanis egyaránt kapcsolódik a fogalmi reprezentációk rendszeréhez és a diskurzusbeli aktuális jelentéshez. A séma működtetésének egyik aspektusa annak a kapcsolatnak az aktiválása, amellyel a szemantikai struktúra mint profilált konfiguráció hozzáférhetővé teszi a szemantikai tér potencialitását valamely strukturált reprezentációhálózatként mint bázisként; a másik aspektus a sematikus jelentésszerkezet megvalósulásának folyamata, azaz a dinamikus jelentésképzés vizsgálata. A jelentés létrehozásának e két alrendszere természetesen nem választható el egymástól, hiszen egyfelől a séma szerkezetén keresztül érintkeznek egymással, másfelől működésük csak egymással kölcsönhatásban tételvezethető, lévén a szemantikai szerkezet és megvalósulása csak a konceptuális bázishoz viszonyítva jöhet létre, ugyanakkor a bázis hálózati kiterjedését és belső szerveződését részben a konkrét megnyilatkozás értelmezése határozza meg. E kétirányú rendszert a továbbiakban elsődlegesen a dinamikus jelentésképzés aspektusából kívánom vizsgálni, a szemantikai konstruálás folyamatain keresztül, azaz séma és megvalósulás viszonylatában.

Az interszubjektív jelentésképzés dinamikussága nem pusztán a konstruálás időben kibontakozó folyamataként, hanem séma és megvalósulás összefüggésében is értelmezendő. Ebben a folyamatban a nyelvhasználók egyrészt megosztják fogalmi reprezentációs mintázataikat nyelvi szimbólumok segítségével, másrészt össze is hangolják azokat a nyelvi szimbólumok értelmezése során. Ezért a szemantikai konstruálás sem szűkíthető le a konceptualizációnak megfelelő aktuális jelentésszerkezet (használati esemény, usage event) kialakításának folyamatára (amelyet a kognitív nyelvtanban kódolásnak hívnak, l. Langacker 1987: 65), hiszen a konceptualizáló nézőpontjából tekintve az aktuális jelentés létrehozása és fogalmi feldolgozása egyaránt szemantikai konstruálási műveletekkel, sémák működtetésével történik. Az aktuális jelentésszerkezetet a

nyelvhasználó saját sematikus szemantikai struktúrái mentén dolgozza fel, a sémák segítségével aktiválja az aktuális jelentést motiváló fogalmi hátteret. Séma és megvalósulás összefüggése tehát kölcsönös: a megvalósulás kidolgozza a sémát, míg a séma kategorizálja és jóváhagyja a megvalósulást (Langacker 2000: 10).

Kognitív nyelvtani kiindulópontból az elemi nyelvi szerkezetekre, valamint azok integrálására vonatkozó tudás is sematikus szemantikai struktúrákba rendeződik. Az alapvető szemantikai sémák entitásokat, folyamatokat, viszonyokat profilálnak a rájuk vonatkozó összetett fogalmi reprezentációs bázis előterében. Az elemi vagy összetett jeleneteket konstrukciós sémák (constructional schema) segítségével szimbolizáljuk: a konstrukciós sémák az alapvető szemantikai szerkezetek mint komponensszerkezetek integrációjának alulspecifikált szerkezetei, a megfelelési és kategorizálási viszonyokkal összekapcsolódó komponensszerkezetek szimbolikus elrendezései. Egyfelől tehát a jelenetekre vonatkozó fogalmi tudás is sematikus szemantikai szerkezeteken keresztül tehető nyelviileg hozzáférhetővé. Másfelől a komponensszerkezetek integrálásával létrejövő kompozitumszerkezetek maguk is válhatnak összetettebb kompozitumszerkezetek komponenseivé, így a szemantikai konstruálás tulajdonképpen elemi és összetett szemantikai szerkezetek kialakítása.

Ezek a konstruálási műveletek a következő módon foglalhatók össze. A kiindulási pont a grammatikai konstrukció, amely konstrukciós sémák kidolgozásával hozható létre, illetve dolgozható fel. E sémák a specifikus konstrukciók sematizálódásával válnak a nyelvi rendszer részévé, s hagyják aztán jóvá, illetve kategorizálják a létrehozott konstrukciókat. További lényeges tényező a konstrukciós sémák kompozíciós ösvénye (compositional path): struktúrák rendezett szekvenciája, amelyet a komponensszerkezetek egymásra következő szemantikai integrációja határoz meg (Langacker 1991: 546). Ily módon az összetett konstrukciók megformálásában és feldolgozásában funkcionál: a konceptuális szerveződés dimenziójaként (a konstrukciós séma hátterében) meghatározza az egyes komponensszerkezetek egymáshoz, illetve a kompozitumszerkezethez viszonyított szalienciáját, előtér-háttér elrendeződését (Langacker 2008: 61). Minden kompozitumszerkezetnek van tehát kompozíciós ösvénye, ugyanakkor értelmezésben a konvencionális szemantikai kompozitumok kompozíciós ösvénye elsáncoltabb, így könnyebben feldolgozható, míg a metaforikus jelentés újszerűségének egyik aspektusa megragadható az integrálódó komponensek egymáshoz viszonyított szalienciájának a megváltozásával, azaz a konvencionális kompozíciós ösvény átalakulásával. Mindezek alapján egy grammatikai konstrukció megformálása és feldolgozása a konstrukciót jóváhagyó séma kidolgozásával, megvalósulásával megy végbe, a kompozíciós ösvény mentén, annak előterében. Ezt tekintem a szemantikai konstruálás átfogó folyamatának: az összetett grammatikai konstrukció gestaltként kerül feldolgozásra, tehát a szemantikai konstruálás folyamatában makroszinten a konstrukció kompozíciós ösvénye alapján, a sémát megvalósítva hozzuk létre a nyelvi kifejezéseket. A nyelvi elemek (a komponensszerkezetek) szemantikai konstruálása mikroszinten illeszkedik ebbe a műveletsorba, egyfelől ugyanis a komponensszerkezetek kidolgozása és a köztük lévő megfelelések kialakítása teszi lehetővé a komplex struktúra létrehozását, másfelől azonban a komponensszerkezetek integrációját is a konstrukciós séma kompozíciós ösvénye mentén végezzük el. Ezáltal tekinthető a konstrukció emergens szemantikai szerkezetnek, amely holisztikusan kerül kidolgozásra.

A konstrukciós séma megvalósulásának folyamatát tekintve figyelembe kell vennünk továbbá az autonómia/dependencia elrendezést (A/D alignment, l. Langacker 2008: 199–202) mint a nyelvi szerkezetek létrehozásának általános jellemzőjét. A kognitív nyelvtanban a kompozitumszerkezetek leírásakor az autonóm és a dependens szerkezetek egymás viszonylatában értelmezhetők: dependens egy szerkezet, ha annak egy sematikus alszerkezetét egy másik, autonóm

szerkezet kidolgozza, specifikálja. Egy szerkezet autonóm, illetve dependens volta azonban viszonylagos: a kompozitumszerkezet felől határozható meg.

Minthogy a szemantikai konstruálás folyamatában az aktuális jelentésszerkezet sematikus, alulspecifikált sémák kidolgozásával jön létre, séma és megvalósulás között mindig van valamekkora elaboratív távolság (Langacker 1987: 69). Vagyis a nyelvi rendszer sémái nem egyszerűen tükröződnek a használati eseményekben, hanem specifikálódnak. Az elaboratív távolság skálájának egyik végpontján a séma egy vagy több alszerkezete specifikálódik, miközben maga a séma szerkezeti változás nélkül aktualizálódik, s teljes mértékben jóváhagyja az instanciációt. Ekkor beszélhetünk kognitív nyelvtani terminussal teljes jóváhagyásról (full sanction, Langacker 1987: 66–68). A séma és a megvalósulás közötti kidolgozási távolság növekedésével azonban a séma csak szerkezeti változásokkal valósítható meg a szemantikai konstruálás során, mert az aktivált fogalmi reprezentációs mintázat a begyakorolt és konvencionalizálódott sematikus struktúrák egyikével sem szimbolizálható nyelvi problémamentesen, illetőleg az aktuális jelentésszerkezet a fogalmi feldolgozásban egyik sémával sem kategorizálható teljes mértékben. Ekkor a séma csak részlegesen hagyja jóvá a megvalósulást (partial sanction, Langacker 1987: 68–71): a megvalósulásban a részlegesen jóváhagyó séma nem működhet teljes mintaként a nyelvi kifejezés konstruálásában, szerepe csupán a megvalósulás kategorizálásában van (Langacker 2000: 18). Ha a részleges jóváhagyás során nagy az elaboratív távolság, a kidolgozásban a séma szerkezete átmenetileg megváltozik: kiterjed, rekonfigurálódik, tehát új alszerkezettel bővül, eltűnik egy, esetleg több alszerkezete, illetőleg megváltozik azok szerkezetén belüli funkciója vagy a közöttük lévő viszonyok. Amennyiben ez a részlegesen jóváhagyó viszony, a séma rekonfigurálódásával, kiterjedésével együtt ismételt megvalósul, a rekonfiguráció, kiterjedés is konvencionalizálódik (Langacker 2000: 19), vagyis új séma jön létre.

Mindezek alapján tekintsük végig vázlatosan az (1) példa esetében a dinamikus jelentésképzés folyamatát. A holisztikus konstrukciós séma a VALAKI VAN VALAHOL sematikus szerkezettel írható körül, amelynek szemantikai alapját az ígében profilált temporális viszony adja: két sematikus figura térbeli elhelyezkedésének szekvenciális letapogatása. Mint korábban bemutattam, az elsődleges sematikus figura (trajektor) prototipikusan humán létező, a másodlagos sematikus figura (landmark) pedig a háromdimenziós térben értelmezhető fizikai hely. Ezt a sémát egyrészt a *Péter* nominális specifikálja, másrészt a *szobában* kompozitumszerkezet. Megjegyezhető tehát, hogy az elemi mondat konstrukciós szintjén az ige a dependens szerkezet, amelyet két nominális dolgoz ki.

Fontos ugyanakkor, hogy az ígében profilált viszony másodlagos résztvevőjét kidolgozó kifejezés maga is összetett szerkezet: egy esetrag és egy főnév integrációja. Ebben a kompozitumban az esetrag a profilmeghatározó, amely egy zárt, de átjárható határu fizikai teret, azaz egy sematikus TARTÁLYT profilál. Lévéen a *szoba* főnév kidolgozza az esetrag jelentésszerkezetében meglévő sematikus TARTÁLYT, a főnévi jelentésszerkezet autonóm státusú, míg az esetrag dependens.

Ebben a nagyon egyszerű szemantikai szerkezetben tehát a *szobában* kompozitum kettős A/D viszonyrendszerben vesz részt: a kompozitumon belül az esetrag dependens, míg a főnév autonóm, az elemi mondatban pedig maga a kompozitum autonóm, míg az ige dependens. A *szobában* szerkezet nem csupán kidolgozza az ige landmarkját, hanem specifikálja is: a HÁROMDIMENZIÓS FIZIKAI TÉR TARTÁLYként konceptualizálódik a dinamikus jelentésképzés során.

Azt látjuk, hogy a jelentésképzés során a konstrukciós séma problémamentesen valósul meg. Ez azért lehetséges, mert a mondat konstrukciós sémája a szemantikai téren belül a HÁROMDIMENZIÓS FIZIKAI TÉR fogalmi reprezentációhoz kezdeményez hozzáférést (tehát azt aktiválja),

a séma megvalósulása során megjelenő TARTÁLY fogalmi reprezentáció pedig nincs ellentmondásban ezzel: voltaképpen profilként funkcionál a mondat sémája által hozzáférhetővé tett bázishoz képest. Éppen ezért nem történik séma-rekonfiguráció, hiszen a szemantikai tér aktivált reprezentációhálózatának előterében az aktuális jelentésszerkezet specifikációként értelmezhető. Ily módon a séma, jóllehet részlegesen, de jóváhagyja a megvalósulást, az ige másodlagos sematikus alszerkezetének megvalósulása során a létrejövő szemantikai szerkezet, illetve a séma által aktivált fogalmi bázis között nincs nagy elaboratív távolság.

4. A metaforikus szemantikai konstruálás leírása

A metafora az itt kezdeményezett funkcionális kognitív nyelvészeti magyarázatban olyan jelentésszerkezetként fogható fel, amely egyfelől a fogalmi tudás hálózatában összekapcsolódó komplex reprezentációként, másfelől a nyelvi rendszerben mindenekelőtt sematikus szemantikai szerkezetként jelenik meg. Az előbbi fogalmi metaforaként és fogalmi integrációként egyaránt modellálható, az utóbbi pedig a nyelv konvencionális kompozíumszerkezeteinek mintájára konstrukciós sémaként fogható fel. Ily módon a metaforikus jelentés két irányban írható le: a dinamikus jelentésképzés felől séma és instanciáció viszonyában, tehát a sematikus szerkezet aktuális, diskurzusbeli megvalósulásaként, a jelentés fogalmi természete felől pedig a sematikus szemantikai struktúra és az összetett konceptuális reprezentáció profil–bázis kapcsolatában. Míg azonban a nem figuratív szerkezeteknél a séma általában aktualizálódik, azaz strukturális változások nélkül specifikálódik (l. Langacker 2000: 23), addig a metaforikus jelentés éppen e sémák átrendeződésének folyamatában jön létre, amelynek eredményeképp a szemantikai tér aktivációs mintázatai is átrendeződnek. Mindez természetesen maga is elsáncolódhat (unit státust nyerhet), másfelől konvencionalizálódhat, következésképpen a séma átalakulása a megvalósulás során nem minden esetben szükségszerű a metaforikus jelentés konstruálásához, az újszerű, kreatív metaforikus kifejezések esetében azonban feltehetően mindig végbemegy (ezt támasztják alá Giora pszicholingvisztikai kísérleti eredményei a figuratív nyelvhasználat megértésére vonatkozólag, l. Giora 1997). Röviden, a metaforikus jelentés konstruálása minden esetben előfeltételezi a sematikus szemantikai szerkezeteknek mint a szemantikai tér stabil konfigurációinak az intenzív rekonfigurációját. Ez az átrendeződés kezdeményezi a fogalmi tudás hálózatában a fogalmi reprezentációk (topologikus) mintázatai közötti metaforikus kapcsolatok kialakítását, illetőleg a fogalmi reprezentációk hálózatába történő újszerű belépést. Továbbá a már elsáncolt metaforikus kapcsolatok (voltaképpen leképezések) e rekonfigurációs műveleteken keresztül válnak hozzáférhetővé.

Tekintsük most a következő elemi mondatokat:

- (2) Péter jó hangulatban van.
- (3) Péter rossz kedvében van.

A fogalmi metaforaelmélet alapján ezeknek a megnyilatkozásoknak a jelentése AZ ÁLLAPOTOK TARTÁLYOK fogalmi metaforából következik (l. Kövecses 2010: 39). A metaforikus jelentés kialakulásának vizsgálatában azonban több szempontból sem kielégítő ez a magyarázat. Felvethető egyrészt, hogy a fogalmi metafora fenti formája valóban adekvát-e a jelentésképzés során (miért nem lehet például AZ ÉRZELMEK TARTÁLYOK, vagy AZ ÉRZELMEK FIZIKAI HELYEK formulából kiindulni). Ezzel kapcsolatban érdemes ismét Evansra hivatkozni, aki szerint a fogalmi metaforák ugyan hatékony mintázatok a fogalmi szerkezetek megragadására általánosságban, a nyelvi ada-

tok azonban azt mutatják, hogy az elemzés specifikusabb szintjein részletezettebb, relevánsabb mintázatok azonosíthatók:

„Az a probléma az általánosítás azon szintjével, amelyen a metaforakutatók tartományok közötti leképezéseket tételeznek, hogy egyszerűen az elemzőnek köszönhető post hoc elemzést határozhat meg. Miközben a nyelvi tények alátámasztják azt a nézetet, hogy van egy elsődleges metafora, amely kifejezhető AZ IDŐ MOZGÁS kifejezéssel, [...] nincs ok arra, hogy egy ilyen mintázatnak ipso facto pszichológiai realitása legyen a nyelvhasználó számára pusztán azért, mert az elemző hivatkozhat rá” (Evans 2003: 75).¹¹

Vagyis a fogalmi metafora, bár hasznos eszköz lehet összefüggések megragadására, nem magyarázza meg a metaforikus kifejezés létrejöttét (hiszen utólagos általánosítás), s nem is írja le szabatosan a létrejövő fogalmi kapcsolatokat (hiszen nem kellően kidolgozott).

A (2) és (3) példa kapcsán többek között megválaszolatlan marad az a kérdés is, hogy a jelentést motiváló fogalmi metafora vajon a szerkezet mely részének feldolgozása során aktiválódik, illetőleg kiterjed-e a teljes mondatra. Mindkét metaforikus mondatban egy-egy elem (kompozítség-szerkezet) az, amelyik a fent megfogalmazott fogalmi metafora tartományaihoz hozzáférést biztosíthat, ezek a *hangulatban*, illetve a *kedvében* kifejezések. Eszerint a metaforikus jelentés létrejötte leírható lenne olyan folyamatként, amelyben a főnév aktiválja a céltartományt, az esetrag pedig a forrástartományt. Ez a rendkívül leegyszerűsítő magyarázat leszűkíti a metaforikus jelentés hatókörét az elemi mondat egyetlen összetevőjére, ráadásul a kompozicionalitás elvét érvényesíti a jelentés leírásában.

Kövessük végig vázlatosan az (1) példa elemzése alapján a szemantikai konstruálás folyamatait a fenti metaforikus mondatok esetében, kiindulva az esetragos kompozítség-szerkezetekből. Ezekben a dependens szemantikai struktúra továbbra is az esetrag, amely sematikus profilál egy zárt, átjárható határú fizikai teret, azaz egy TARTÁLYT. Ezt a sematikus figurát azonban olyan főnévi jelentésszerkezettel kell a konstruálás során kidolgozni, amelyet nem jellemez a tartályszerűség, másként fogalmazva nincs olyan kognitív tartomány a jelentésmátrixában, amely fizikai kiterjedésében írná le az adott érzelmi állapotot mint entitást. Következésképpen a szemantikai integráció folyamatában mindkét jelentésszerkezet séma-rekonfiguráción megy át: a főnévi jelentésmátrix átmenetileg kibővül a háromdimenziós fizikai térben értelmezett KITERJEDÉS tartományával, amelyben profilálódik a tartályszerűség, ugyanakkor az esetrag szemantikai struktúrájában figurálódó sematikus TARTÁLY absztraktabbá válik azáltal, hogy nem prototipikus fizikai térként kerül kidolgozásra. Éppen ezért termékeny a metaforát mint fogalmi struktúrát két konceptuális reprezentáció összekapcsolódásaként értelmezni a szemantikai tér aktivált hálózatában, hiszen ezáltal a metaforikus leképezések egyirányúsága feloldhatóvá válik.

E két sémaátrendeződés közül az utóbbi radikálisabb, mivel erőteljesebben a figyelem középpontjába kerül a konstruálás folyamatában. Következik ez egyrészt abból, hogy az esetrag dependens szerkezete csak a főnév autonóm szerkezetének a közreműködésével valósítható meg, így az előbbi rugalmasabban formálja a nyelvhasználó az integráció során. Croft (1993: 359) alapján megállapíthatjuk tehát, hogy egy autonóm és egy dependens jelentésszerkezet grammatikai kombinációjában az autonóm struktúra kezdeményezi a tartományok közötti (metaforikus)

¹¹ „The problem with the level of generalization at which metaphor scholars have assumed cross-domain mappings can be stated is that it may simply constitute a post hoc analysis due to the analyst. While the linguistic facts do support the view that there is a primary metaphor which might be stated as TIME IS MOTION (...), there is no reason that just because such a pattern can be adduced by the analyst, that it must, ipso facto, have psychological reality for the language user” (Evans 2003: 75).

leképezést a dependens struktúrában. Ennek hatására a dependens struktúra átrendeződése intenzívebbé válik.

Az esetrag szemantikai szerkezete dependens volta mellett másrészt profilmeghatározó funkciójú is: a teljes kompozitumszerkezet az esetrag profilján keresztül illeszkedik a nagyobb kompozitumba, ez esetben a mondatba. A mondat konstrukció sémája ezekben a példákban is az igeiben profilált temporális viszony, egy prototipikusan humán létező fizikai térbeli lokalizálása. Csakhogy miközben az esetragos kompozitumszerkezet jelentése metaforizálódik, ez a folyamat a mondat konstrukciós sémájában is átrendeződést kezdeményez. Ez két módon írható le. Egyfelől az ige másodlagos figurájának aktuális kidolgozása csak olyan konceptuális bázis előterében valósítható meg, amelyben a HÁROMDIMENZIÓS FIZIKAI TÉR ÉS AZ ÉRZELMI ÁLLAPOT fogalmi reprezentációk összekapcsolódnak. Vagyis a mondatjelentés kialakításának holisztikus szintjén ismét kezdeményeződik a fogalmi reprezentációk metaforikus összekapcsolása, ezért a metafora konceptuálisan sem korlátozódik a nominális szerkezetre, hatóköre kiterjed az egész mondatra. Másfelől ezúttal is az autonóm struktúra (a *hangulatban*, illetve *kedvében* határozóragos szerkezet) kezdeményezi a séma-rekonfigurációt a dependens struktúrában, vagyis az ige (és ezáltal a mondat) szemantikai sémájában. Ennek következtében az ige másodlagos szemantikus figurája már nemcsak fizikai térként, hanem érzelmi állapotként is értelmeződik, másként fogalmazva érzelmi térként. A mondat konstrukciós sémájának átrendeződése tehát a másodlagos figura jellegének megváltozásában ragadható meg, amely a bázisreprezentáció összetettebbé válását, metaforikus átrendeződését is maga után vonja.

A szemantikai szerkezet metaforizálódása feltehetően hatással van a mondaton belüli figyelemirányulásra is. Jóllehet az ige másodlagos figurája nem metaforikus megvalósulás esetén csak átmenetileg kerül a figyelem középpontjába (a szerkezet voltaképpen referenciapont-szerkezetként is felfogható, l. Evans 2009: 40), a metaforikus szemantikai konstruálás következtében, vagyis a sémák rekonfigurálódásának hatására a másodlagos figura is a figyelem előterében marad. Megváltozik tehát a többi komponensszerkezethez, illetve a kompozitumhoz viszonyított szalienciája, hozzáférhetősége a konstruálásban, ez pedig a konstrukció kompozíciós ösvényének megváltozását vonja maga után.

Vegyük végül szemügyre a metaforikus jelentésképzés hatását a szemantikai térre. A fogalmi metaforaelmélet szerint a fent elemzett metaforikus kifejezésekben a TARTÁLY mint fizikai tér funkcionál forrástartományként, amelynek segítségével a céltartományt (ez esetben az ÉRZELMI ÁLLAPOTOT) konceptualizáljuk. Ebből a magyarázatból az következne, hogy a céltartomány fogalmi reprezentálása változik meg határozottan, miközben a forrástartomány a folyamatban érintetlen marad. Nos, ilyen egyirányúság az iménti elemzés alapján nem tételezhető a fogalmi feldolgozás terén sem. Mint láttuk, a metaforikus szemantikai konstruálás mind a céltartomány előterében profilálódó főnévi jelentésszerkezet, mind a forrástartomány előterében profilálódó esetragi, illetve igei jelentésszerkezet megvalósulásában séma-átrendeződést idéz elő, ráadásul az esetrag és az igei másodlagos figura rekonfigurációja intenzívebb, részben dependens voltuk, részben a befogadói figyelem tartósabb irányulása következtében. Mindebből az következik, hogy a metaforikus jelentés nem kizárólag a céltartományt érinti, hanem a forrástartományra is kiterjed. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nemcsak az ÉRZELMI ÁLLAPOT metaforizálódik a TARTÁLY révén, hanem a TARTÁLY, illetőleg a FIZIKAI TÉR is másként válik hozzáférhetővé a szemantikai térben. Általánosságban: a metaforikus jelentés kialakulásának vizsgálata során beláthatóvá válik, hogy miközben az absztraktabb fogalmi struktúrák leképezéséhez a (közvetlen tapasztalati alapú) FIZIKAI TÉR fogalmi reprezentációja funkcionál állványzatként, addig ez a konceptualizációs folyamat a FIZIKAI TÉR fogalmi reprezentálását, pontosabban e reprezentáció fogalmi hozzáférést sem hagyja változatlanul, így a TÉR metaforizálódásával is számolhatunk.

5. Konklúzió

Ebben a tanulmányban a metaforát – összhangban a kognitív nyelvészetnek mint az előtérben zajló kogníció kutatásának a koncepciójával – a dinamikus jelentésképzés aspektusából közelítettem meg. Olyan jelentésszerkezetként, amely a szemantikai konstruálás mindennapi műveletei révén, ám azok intenzívebb megvalósulásának eredményeként jön létre. A vizsgálat alapvető háttérfeltevése fogalmi reprezentáció és szemantikai struktúra megkülönböztetése volt. A hálózati szerkezetű, enciklopédikus természetű szemantikai tér, valamint az e térben kibontakozó és stabilizálódó szemantikai konfigurációk közötti különbségtétel azért bizonyult termékenynek, mert ezáltal beláthatóvá vált a metaforikus jelentés műveleti összetettsége és specifikussága a metaforikus fogalmi mintázathoz képest. A fogalmi reprezentáció és a szemantikai szerkezet előtér–háttér viszonya felismerhetővé tette továbbá a metaforikus konceptualizáció nyelv felőli motiváltságát; lévén az egyes szemantikai szerkezetek állványzatként funkcionálnak a konceptuális potenciál hatékony működtetésében, a metaforikus konstruálásra jellemző sémaátrendeződés a szemantikai tér hálózatahoz történő nem konvencionális hozzáférést teszi lehetővé. Ennek értelmében a metaforikus fogalmi mintázatok nem csupán a világ fizikai megtapasztalására, illetve annak fogalmi feldolgozására, hanem konkrét megnyilatkozások szemantikai konstruálására is épülnek. Ez végső soron a kutatás elméleti kiindulópontját jellemző használatalapúság elvének kiterjesztése.

A metaforikus jelentés kialakulásának modellálásában a séma fogalma központi jelentőségű. Az elemzések során megfigyelt séma-rekonfiguráció a séma és instanciáció közötti részleges jóváhagyási viszony megvalósulása, így az általam javasolt modellben a metaforikus jelentés valóban a konvencionális konstruálási folyamatok révén közelíthető meg. Fontos ugyanakkor, hogy a metaforikus átrendeződést rendre az autonóm szerkezet kezdeményezi a dependens szerkezetben, így bár mindkét struktúrát érinti, a dependens szerkezetben intenzívebben megy végbe. A megfigyelések alapján mindez hatással van a magasabb szintű kompozítség szerkezetek konstrukciós sémájára, valamint a kompozíciós ösvényre is. Ebből az következik, hogy a metaforikus jelentés hatóköre mindazokra az autonóm és dependens szerkezetekre kiterjed, amelyek integrációjakor átrendeződés megy végbe. Általánosságban az elemi mondat jelentésszerkezete tekinthető olyan gestaltnak, amely az egyes metaforikus jelentések konstruálásának konvencionális hatóköre.

Amennyiben a szemantikai sémát az aktuális jelentés és a szemantikai tér közötti közvetítő szerkezetnek tekintjük, az még inkább a magyarázó modell központi jelentőségű eleme lesz. A metaforikus konstruálás folyamán lezajló átrendeződés hatására ugyanis maga a séma változik meg (hogy a jóváhagyás teljesülhessen), ezáltal ugyanakkor a szemantikai tér hálózatába is új ponton lép be a nyelvhasználó, s ez kezdeményezi az újszerű, metaforikus konceptualizációt. Ez a megállapítás azért lényeges, mert rámutat arra, hogy a fogalmi gondolkodás jelenségének tekintett metaforát nem egyirányúság jellemzi: sem motiváltságát tekintve nem illeszthető bele a tapasztalat → fogalmi gondolkodás → nyelvi tevékenység megismerési modellbe, sem belső szerkezetében nem érvényesül a forrástartomány → céltartomány leképezési séma. Mindkét tekintetben kétirányúságot kell tételezni, amint az a térbeliséghez kapcsolódó metaforikus kifejezések esetén a tér metaforizálódásában tapasztalható. Hiszen ha másként tesszük hozzáférhetővé az enciklopédikus tudás hálózatát, az hatással van az aktivált fogalmi reprezentációk mindegyikére.

Mindezek alapján célszerűnek tűnik a kutatást kiterjeszteni újabb, a térbeliséghez kapcsolódó metaforikus kifejezések vizsgálatára. Elsősorban az orientációs metaforákkal leírható szemantikai szerkezetek érdemelnek figyelmet, ezeknél ugyanis feltehetőleg nem csupán a térbeli irány konstruálása járul hozzá a metaforikus jelentéshez, hanem a szerkezetekben szereplő igék erő-

dinamikai sémái is. Mint látható, számos további kutatási terület körvonalazható a metaforikus szemantikai konstruálás vizsgálatában, melyek részletes leírása minden bizonnyal közelebb visz majd a magyar nyelv funkcionális–kognitív kiindulópontú, rendszeres leírásához, érvényesítve a hétköznapi és a figuratív nyelvhasználat kontinuumának előfeltevését.

Irodalom

- Baars, Bernard J. – Gage, Nicole M. 2010. *Cognition, brain, and consciousness. Introduction to cognitive neuroscience*. Second edition. Oxford: Elsevier – Academic Press.
- Barlow, Michael 2011. Corpus linguistics and theoretical linguistics. *International Journal of Corpus Linguistics* 16: 3–44.
- Bierwisch, Manfred – Lang, Ewald (eds.) 1989. *Dimensional adjectives: Grammatical structure and conceptual interpretation*. Berlin: Springer.
- Bybee, Joan 2003. *Phonology and language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William 1993. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics* 4: 335–370.
- Croft, William – Cruse, Alan D. 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, Vyvyan 2003. *The structure of time. Language, meaning and temporal cognition*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Evans, Vyvyan 2009. *How words mean. Lexical concepts, cognitive models, and meaning construction*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans, Vyvyan 2010. Figurative language understanding in LCCM theory. *Cognitive Linguistics* 21: 601–662.
- Fauconnier, Gilles 1994. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Geeraerts, Dirk 2010. *Theories of lexical semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Giora, Rachel 1997. Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics* 8: 183–206.
- Hanson, Catherine – Hanson, Stephen José 2005. Categorization in neuroscience: Brain response to objects and events. In: Cohen, Henri – Lefebvre, Claire (eds.): *Handbook of categorization in cognitive science*. Amsterdam: Elsevier. 119–140.
- Houghton, George 2005. Introduction to connectionist models in cognitive psychology: basic structures, processes, and algorithms. In: Houghton, George (ed.): *Connectionist models in cognitive psychology*. Hove, New York: Psychology Press. 1–41.
- Jackendoff, Ray 1983. *Semantics and cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff, Ray 1990. *Semantic structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kemmer, Suzanne – Barlow, Michael 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. vii–xxviii.
- Kertész András 2000. A kognitív nyelvészet szkeptikus dilemmája. *Magyar Nyelvőr* 124: 209–225.
- Kövecses, Zoltán 2010. *Metaphor. A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George 2006 [1993]. Conceptual metaphor. The contemporary theory of metaphor. In: Geeraerts, Dirk (ed.): *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 185–238.

- Lang, Ewald 1991. A two-level approach to projective prepositions. In: Rauh, Gisa (ed.): *Approaches to prepositions*. Tübingen: Narr. 127–167.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Vol. II. Descriptive applications*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2000. A dynamic usage-based model. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. 1–64.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- MacWhinney, Brian 2001. Emergentist approaches to language. In: Bybee, Joan – Hopper, Paul (eds.): *Frequency and the emergence of linguistic structures*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 449–470.
- McClelland, Jay L. – Rumelhart, David E. – Hinton, Geoffrey E. 2002 [1986]. The appeal of parallel distributed processing. In: Levitin, Daniel J. (ed.): *Foundations of cognitive psychology. Core readings*. Cambridge MA: MIT Press. 57–91.
- Pelyvás, Péter 2002. *The development of modal meanings in English: metaphorical extension or conceptual blending?* In: Vadon, Lehel (ed.): *HUSSE Papers 2001. Proceedings of the Fifth Biennial Conference*. Eger: IEAS, Esterházy Károly College. 459–475.
- Príncipe, José C. – Miikkulainen, Risto (eds.) 2009. *Advances in self-organizing maps*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Rumelhart, David E. 1998 [1989]. The architecture of mind: a connectionist approach. In: Thagard, Paul (ed.): *Mind readings. Introductory selections on cognitive science*. Cambridge MA: MIT Press. 207–238.
- Sandra, Dominiek 1998. What linguists can and can't tell you about the human mind: A reply to Croft. *Cognitive Linguistics* 9: 361–378.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping, and acts of meaning. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive linguistics: foundations, scope and methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
- Steen, Gerard 2008. *Is metaphor always a matter of thought? Issues in collecting converging evidence*. <http://vu-nl.academia.edu/GerardSteen/Papers/272369/Is-metaphor-always-a-matter-of-thought--Issues-in-collecting-converging-evidence>
- Taylor, John R. 2010. Review of Vyvyan Evans, *How words mean: Lexical concepts, cognitive models, and meaning construction*. Oxford: Oxford University Press, 2009. Pp. xv+377. *Journal of Linguistics* 46: 503–508.
- Weijters, Ton – van den Bosch, Antal 2009. Connectionism. In: Sandra, Dominiek – Östman, Jan-Ola – Verschueren, Jef (eds.): *Cognition and pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 126–134.
- Wierzbicka, Anna 1972. *Semantic primitives*. Frankfurt: Athenaeum.
- Wierzbicka, Anna 1985. *Lexicography and conceptual analysis*. Ann Arbor MI: Karoma.
- Wierzbicka, Anna 1996. *Semantics. Primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.